

ANTONIO MARIA DEL CHIARO FIORENTINO - SECRETARUL DE LIMBA ITALIANĂ AL DOMNITORULUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

GH. MACARIU

Deși nu puține, cărțile străinilor despre români, rod al impactului acestora cu solul românesc, oferă în secolele XVII-XVIII, rareori o imagine cuprinzătoare și cumpănitoare asupra românilor - prezentată fără prejudecăți și cu deplină obiectivitate. Cei mai mulți dintre aceștia, autori de memoriale de călătorie, istorii, rapoarte sau simple note informative la care îi obligau situația de trimiși cu obiective precise de către mai-marii lor din țară erau diplomați, curieri în servicii oficiale, profesori, medici, oameni de știință sau personalități ecleziastice - cei mai mulți dintre ei călători în trecere spre altă țară. Timpul scurt în care aceștia rezidau pe teritoriul țărilor române, necunoașterea limbii române dar nici a celor mai reprezentativi oameni ai țării, ignorarea principalelor surse de documentare istorică, apelul strict și insuficient la aceleași lucrări străine despre români, la circulație în Occident, scrise uneori de cunoscute personalități, dar cu evidente carențe la documentare reînnoiau de la autor la autor și de la epocă la epocă, același lanț al erorilor și legendelor rareori favorabile asupra noastră, oferindu-ne deseori o imagine incorectă, parțială și unilaterală în cel mai bun caz. Perpetuarea erorilor a dus, nu o dată, la stereotipii, chiar false mitologii în jurul unor personaje de marcă ale țării. Cazul celebru al lui *Dracula* - tristă încetățenire a unei false imagini, creație a unei cinematografii de spectacol sau beletristici de duzină, interesate comercial și dubioase ca mesaj moral - este prea cunoscut pentru a fi pomenit; din păcate, nu a fost singurul.

Constituirea unei imagini europene asupra poporului român prin intermediul străinilor călători prin țara noastră, peregrini episodici sau de durată, a avut în sec. XIX consecințe nu odată benefice în relațiile noastre cu marile puteri de atunci, unele din ele favorabile, chiar aderente la experiențele noastre istorice. Cu atât mai mult astăzi, pe un plan mai extins, mondial, nu ne este indiferent dacă imaginea despre noi poate fi falsă, unilateral-superficială sau conformă cu adevărul. Disciplină de frontieră, la confluența

sociologiei cu psihologia, antropologia și istoria culturii, a artei în mod particular, *imagologia*¹ studiază acest proces de formare a imaginii unui popor, respectiv a unei clase sau grupări sociale de către un altul sau o alta.

O istorie a civilizației unui popor, a conexiunilor lui social-culturale cu alte popoare nu este posibilă fără aportul imagologiei.

Bibliografiile de specialitate rețin puține lucrări în acest domeniu. Sumare, memorialele unor călători din sec. XVIII, mai mult sau mai puțin celebri, sunt rezumative, chiar tangențiale. Două dintre ele, mai deosebite, datorate în sec. XVI-XVII lui Marco Bandini și diaconului Paul de Alep (însoțitor al patriarhului ortodox Macarie al Antiohiei) devin în perimetrul unei imagologii oarecum insuficiente prin unilateralitatea lor, ele fiind consecvent realizate în funcție de obiectivul pentru care au fost scrise. Memorialul primului aparține unui prelat superior în inspecție la lăcașurile de cult catolic ale Moldovei, interesat în primul rând de situația bisericii catolice în Moldova, celălalt însoțește un înalt ierarh al bisericii din Orient, preocupat în primul rând de sfera ecleziastică. Sfârșitul secolului XVIII reuși să impună câteva lucrări - surse de informație pentru străinii dornici să cunoască Principatele române. Este vorba de *Istoria Țării Valahiei Românești* - a banului Mihai Cantacuzino, apărută în traducerea greacă a fraților Tunusli (Viena 1806). De asemenea, menționăm *Istoria vechii Dachii, a Transilvaniei, a Valahiei și a Moldovei* a lui Dionisie Fotino, apărută la Viena (în limba greacă) între 1818-1819 și *Istoria României*, respectiv *Geografia României* - ambele ale profesorului și cărturarului Dimitrie Philippides, apărute la editura Tauchnitz din Leipzig, în 1816.

La granița dintre două mari perioade ale istoriei noastre, marcând - prin domniile lui Constantin Brâncoveanu și Ștefan Cantacuzino - hotarul dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea marcând sfârșitul domniilor autohtone și începutul celor fanariote, cartea lui Antonio Maria Del Chiaro numită *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, scrisă la Veneția în 1717 și apărută în 1718 la editura lui Bartoli din același oraș este, spune N. Iorga: „*unul din cele mai prețioase daruri pe care ni le-a făcut Italia în domeniul, cunoașterii trecutului nostru*”². Cartea a fost dedicată de autor protectorului său, Antonio Ferdinando Gonzaga, duce de Guastala și Subioneta, căruia și pe această cale i se atrăgea atenția asupra Țării Românești, care de trei veacuri geme sub greul jug al împărăției otomane³.

¹ Dan Lăzărescu: *Imaginea României prin călători*, Ed. „Sport-Turism”, București, voi. I 1985, p. 14-15.
² Cf. introducerea lui N. Iorga la ediția românească a cărții lui Antonio Maria Del Chiaro Fiorentino *Revoluțiile Valahiei*, în românește de S. Cris-Cristian, cu o introducere de N. Iorga, Ed. „Viața Românească”, Iași, 1929, p. V). Cităm peste tot în limba română din această ediție. Textul italian original reproduce pe acela al ediției *Istoria delle Moderne Rivoluzioni della Valachia*, realizată de N. Iorga - București, 1914.

³ Idem, ed. rom., p. VII (che sino da tre secoli geme sotto il grave giogo dell' Ottomano Impero, ed. cit. p. 5).

Cartea apărea după ce autoritățile oficiale însărcinate cu această misiune și-au dat avizul tipăririi, încredințate fiind că aceasta nu cuprindea *nimic contra sfintei credințe catolice, de asemenea după arătarea secretarului nostru, nimic contra principiilor și bunelor moravuri*⁴.

În ciuda titlului, cartea lui Antonio Maria Del Chiaro nu este totuși o *istorie*. Autorul însuși nu s-a aplecat asupra cronicilor țării scrise în alfabetul cirilic, greoi pentru un reprezentant al grafiei latine - și nu reiese din cuprinsul țării sale că a avut această intenție; știrile mai vechi despre români le va lua mai degrabă din autori străini, de notorietate pe vremea aceea. Ca și Dimitrie Cantemir, care mai înainte cu puțin timp terminase *Descriptia Moldaviae*, scrisă la cererea Academiei din Berlin (autorul italian își ținea o făgăduială similară făcută cercului de cărturari - prietenii din Veneția) - cartea lui Del Chiaro este mai curând o incursiune pasionată și pasionantă într-o istorie a moravurilor, modului de trai, mentalităților diferențiate social, o descriere a stărilor sociale, relațiilor cu Poarta otomană, a fizionomiei morale a locuitorilor țării, a valorilor și preocupărilor lor spirituale, ale creatorilor folclorului sau cele ale elitei sociale. Toate acestea apar, într-o epocă politică de răscruce, prin pana unui observator ager și curios, atent și îndelung cumpănit, dorind să abordeze oameni și fapte conform principiului său - *sine ira et studio*; mai mult, a făcut-o cu dragoste și aleasă prețuire față de oamenii între care s-a simțit apreciat și nu odată generos răsplătit, între care a trăit ani plini și a găsit mai târziu reazem de frumoase aduceri aminte.

Născut în 1669 în Florența, celebrul oraș al artelor Renașterii, Antonio Maria Del Chiaro este înscris în 1674, în jurul vârstei de 15 ani, la colegiul *San Salvatore* de acolo. Celebrul oraș de pe Arno nu mai adăporea geniile artei din secolele XV-XVI, dar îi trăiește în amintirile resuscitate la tot pasul pe străzi, în piețe, în interioarele magnificelor colecții oficiale sau particulare, în firească evoluție, clasicitatea viguroasă a Florenței era succedată acum, aici ca și în toată Italia, de o epocă barocă, fără echilibrul celei anterioare dar la fel de spectaculoasă. Florența devine un oraș al erudiților și școlilor între care celebra *Accademia della Crusca*. Este firesc ca Del Chiaro să profite de acest mediu consolidându-se temeinic ca intelectual. La colegiu și-a însușit disciplinele teologice (parte din absolvenții instituției deveneau preoți), dar în special s-a pregătit serios la discipline ca limba latină și greacă, istorie și filosofie, retorică și poetică, în cei cinci ani de studiu la colegiului (între 1684-1689) și-a format un profil enciclopedic, excelând în italiană și latină -discipline pe care ulterior el însuși le va predă. Se va desăvârși profesional ulterior terminând, se pare, cursuri libere la *Università dei legisti*, respectiv *Università degli artisti* la Padova. În *Istoria* sa de mai târziu, Del Chiaro își va aminti cu recunoștință de cei ce

⁴ Ibidem, p. XV (*non v'esser cos'alcuna contro la Santa Fede catolica, parimente, per attestato del segretario nostro, mente contro principi e buoni costumi*; ed. it. cit., p. 16).

au desăvârșit formația medicală (între alții celebrul Antonio Vallsnieri, profesor de medicină, ilustru intelectual, membru al pretențioasei *Royal Society* din Londra), întors în Veneția, orașul în care efervescența intelectuală era pe măsura unei vieți comerciale încă vii, angajând Occidentul și Orientul, el ocupă, cu concursul prietenilor și protectorilor săi - cărturari de talia lui Apostolo Zeno - postul de secretar al casei Bernardo Trevisano (1653-1720). Del Chiaro avea, dincolo de formația sa enciclopedică, calitățile secretarului pe care un om de talia celui ce-l angajase - le reclama: era ager, harnic și perseverent, cu tact și abilitate diplomatică, în casa lui B. Trevisano, autor el însuși al unor apreciate în epocă *Meditazioni filosofiche* și a unei *Istoria delle lagune di Venezia* și posesorul unei celebre biblioteci își dădeau întâlnire somitățile culturii epocii, între care Apostolo Zeno (1668-1750), mai sus pomenitul Antonio Vallsnieri. Aici își completează formația intelectuală și își desăvârșește franceza - altă limbă pe care ajunge să o vorbească fluent - cu prilejul unei vizite în Franța în care și-a însoțit stăpânii. Medicul erudit și ambianța plurilingvă îl stimulează și obligă: Del Chiaro traduce și publică, între 1702-1708 se edita la tipografia lui Domenico Lovisa prima sa carte, fără a se menționa pe copertă autorul și anul apariției lucrării: *Breve compendio*⁵... *Breve/ Compendio/ della vita/ del gloriosissimo/ Santo Stefano/ Protomartire/ col ragguaglio della Traslazione del/ di lui Sacro Corpo da Costantinopoli a Venezia' nella Chiesa di Sân Giorgio/ dedicato/ alla Pietosa Divozione delli Signori/ Confratelli della Scola e Sollevo/ di Santo Stefano eretto nella,/ Chiesa Parochiale di esso/ Santo in Murano/*.

Paternitatea acestei lucrări a fost stabilită prin găsirea unui exemplar al acesteia în celebra bibliotecă *Marciana* din Veneția - exemplar fost al lui A. Zeno care i-a menționat autograf autorul⁶. Este vorba de o lucrare hagiografică relatând asupra faptelor și martirajului Sf. Gheorghe, ale cărui moaște erau păstrate din 1581 în faimoasa biserică venețiană San Giorgio Maggiore, construită de nu mai puțin celebrul Andrea Palladio. Se știe că între altele, Antonio Maria Del Chiaro a avut și pregătirea - fie și sumară, cum se făcea pe atunci - medicală. În acest context, îndemnat probabil și de mentorul său în ale medicinei de la Padova - Antonio Vellsnieri, Del Chiaro a tradus din ediția din 1685 a celebrului *Tratat de anatomie* a medicului francez de Saint Hillaire. Traducătorul a avut în vedere partea a doua, practică, a volumului, apărută în traducere italiană sub titlul: *Trattato...*

Trattato/de' rimedi/ per le/ malattie/ del corpo umano/ tradotto dal francese/ con due lettere in fine,/ l'una di Ragguaglio di varie Osservazioni miove ne'/ Vermini del corpo umano, intorna alla loro origine,/ indicazioni, e rimedi; l'altra sopra gl'Insetti/

⁵ C. Boroianu: *Nouvelles donnees sur Del Chiaro* în "Revue des etudes sud-est europeennes. X (1972), nr. 1, p. 49-50.

⁶ Cf. mențiunea autografă a lui Apostolo Zeno de pe pagina de gardă a volumului (*Dono e componimento del Sig[no]re Anton Maria Del Chiaro Fiorentino* - în C. Boroianu, art. cit., p. 50).

*dentro gl 'Insetti /In Padova, MDCCCLX,/ nella Stamperia del Seminario, Appresso Gio. Manfrè,/ con licenza de 'Superiori e Privileggio*⁷.

Lucrarea a avut o bună primire având în vedere renumele medicului francez, dar și bunei traduceri în italiană. Recenzia apărută în „Giornale de letterati d'Italia“ I (1710) p. 413-455, datorată probabil lui Antonio Vallisnieri, fondator al revistei și autorul materialelor de profil medical publicate aici. Traducătorul probase calitățile sale de translator din franceză și competența sa în disciplina căreia tratatul tradus îi aparținea.

*

* *

La Padova, Del Chiaro cunoscuse numeroși studenți greci sau români din Moldova sau Valahia - țări cvasi necunoscute mediului intelectual italian. Din varii motive, mediul universitar padovan era cel mai preferat de către studenții români, greci sau din diferite alte țări din SE Europei, atunci aservite Imperiului otoman. Dorința de cunoaștere a principatelor române de la Dunăre este satisfăcută la Veneția prin cunoașterea nu numai a studenților veniți din cadrul acestora dar și a negustorilor, agenților diplomatici etc. Pe unul din aceștia -agentul domnitorului Constantin Brâncoveanu la Veneția (N. Caragiani), Del Chiaro avea să-l cunoască personal. Editurile de limbă greacă din Veneția scot cărți nu odată cu finanțarea domnilor români. Veneția era deschisă Occi-dentului,/dar și Orientului. Nu departe de Fondaco dei Tedeschi era și un Fondaco dei Turchi. De altfel, nu numai mirajul pământului necunoscut îl va fi determinat pe Del Chiaro, personalitate de altfel îndestul de pragmatică, să-și încerce norocul în capitala Valahiei. Între timp, în secolul al XVII-lea, se schimbaseră multe în configurația cetății de pe lagune. Marea Mediteraneană devenise practic un lac turcesc prin ocuparea principalelor țărmuri ale acesteia, iar tranzacțiile comerciale ale Veneției nu mai aveau rata prosperității din secolele anterioare. Ceremoniile fastuoase din Palatul dogal sau ale sărbătorilor tradiționale ale orașului, luxul vestimentației, efervescența cărturărească, podoabele strălucitoare ale artei ce decorau altarele bisericilor sau reședințele particulare nu acopereau impasul. Suntem spre sfârșitul secolului XVII, în care Del Chiaro va fi simțit, asemeni altora, acea *nona* *deplasare de forțe spre vestul și nordul Europei*⁸ - fenomen concomitent cu decăderea lentă a Veneției; strălucitoarea cetate încet-încet începea să aparțină trecutului...

La hotărârea lui Del Chiaro de a pleca în Valahia ca secretar de italiană și interpret va fi contribuit și nostalgia țărâmului necunoscut, firească într-un secol în care se prelungea-în continuare mirajul marilor descoperiri geografice din secolele anterioare; un anumit spirit aventurier, consecința a aceluia instinct migrator, specific popoarelor limitrof-mediteraneene îl va fi determinat și acesta să-și ia inima în dinți în aventura vieții lui. De la călători de felul lui N. Caragiani aflase multe despre Țara Românească iar perspectiva de a-și schimba viața și a-și spori veniturile nu erau de neglijat. Cărturarii-prieteni

⁷ Ibidem. p. 51.

⁸ Romul Munteanu: *Clasicism și baroc*, Ed. "Alfa", București, voi. I, p. 121.

încurajează, recomandându-i cu insistență să alcătuiască o scriere despre această țară despre care știau atât de puțin⁹.

Plecând din Veneția, la finele lunii februarie 1710, Antonio Maria Del Chiaro ajunge în Țara Românească după doua popasuri la Belgrad și Saraievo, în plină primăvară (aprilie 1710). Între acest an și 1716, Antonio Maria Del Chiaro va fi la București interpret și secretar de limba italiană al cancelariei princiare a domnitorilor Constantin Brâncoveanu, Ștefan Cantacuzino, mai târziu și profesor de latină și italiană al fiilor acestuia și al domnitorului următor - N. Mavrocordat.

Venețianul obișnuit cu aglomerația umană și edilitară a Veneției are surpriza găsirii unui oraș de o cu totul altă structură: Bucureștii, orașul în plină și nesfârșită câmpie i-ar lăsa oferit imaginea unui sat mare, cu casele lui boierești cu grădini - adevărate domenii - și mahalale literalmente înecate în verdeață, dacă numeroasele turle de biserici, hanurile impozante, larma ulițelor negustorești și între toate, solemnitatea sobră a palatului domnesc nu i-ar aminti că se află în capitala Valahiei. Voievodul țării - Constantin Brâncoveanu - este la apogeul domniei sale, prosper și strălucitor înveșmântat, înconjurat de o suită nu mai puțin fastuoasă de slujitori-boieri, de străini de renume în serviciul acestuia între care și cei cinci secretari de limbi străine lucrând sub supravegherea stolnicului Const. Cantacuzino. Dintre aceștia face parte și recent venitul venețian; numeroși meșteri și artiști străini lucrând alături de autohtoni, au lăsat în urmă măiestrele înfăptuiri ale unei extinse activități ctitoriale (biserici, palate și case boierești, mănăstiri pe întreg parcursul țării etc.). Noul secretar se remarcă rapid prin pregătirea sa conformă scopului pentru care a fost chemat, prin seriozitatea și cumpănita chibzuință în tot ceea ce face. De bun augur, privirea domnitorului este încurajatoare iar comportarea lui este într-un totu adecvată în a trezi secretarilor ca și celorlalți străini admirația, respectul, chiar simpatia pentru omul numărul unu al țării; Brâncoveanu nu este numai cel mai bogat om al țării dar și un prinț generos. El știe să pretindă și să ia de la supușii săi dar știe să și dea; străinii care-l slujesc ca doctori, secretari, tipografi, negustori argintari și artizani de alte meserii, profesori la *Academia domneasca* de limba greacă s-au împărțit episodic din generozitatea domnească - salarii sigure, bogate daruri de Crăciun și de Paști etc.

De la bun început, nu se simte singur în acest mediu atât de deosebit de cel din care plecase. Domnitorul dar și mare parte din boieri, ierarhii bisericii între care mitropolitul țării - Antim Ivireanu - sunt mari iubitori de cultură - o cultură în care tradițiile țării au fuzionat permanent cu aluviunile culturilor străine. Temeinicul strat bizantin a fost succedat de numeroase influențe orientale dar și occidentale venite prin filieră transilvăneană sau italiană, mai precis veneto-padovană. Toate vor fuziona după 1678 în *stilul brâncovenesc* - originală sinteză a unui baroc răsăritean - stăruitor în decorul arhitecturii eclesiastice, cel al interioarelor și exterioarelor reședințelor privilegiaților vremii, în broderia în piatră a balustradelor și eleganța zveltă a loggilor sau în cea în fire de aur, argint și mătase pe catifea

⁹ Cf. dedicația lui Del Chiaro la Revoluțiile Valahiei, ed. rom., p. VIII.

a broderiilor Despinetei, în ilustrația de carte sau în măiastră sculptură în lemn. în capitală se aude și limba italiană. O vorbesc nu numai negustorii italieni și agenții importatori în trecere, dar și intelectualii de prestigiu ca Iacob Pylarino (viitor consul al Veneției la Smirna) sau Bartolomeo Ferrali - succesiv medici ai familiei domnești; Ioan Avramios - predicatorul grec al curții s-a format în cetățile Italiei; italiana este vorbită cu distincție de superiorul său ierarhic - învățatul stolnic Const. Cantacuzino, de Ștefan, fiul acestuia, dar și de foști studenți din țară, întorși de la Padova, dar și de alte persoane din anturajul familiei domnești. Del Chiaro avea cu cine vorbi. Pentru nevoile sale spiritual-confesionale. comunitatea catolică din București, întreținea o modestă biserică de lemn; biserici și capele catolice mai arătoase și mai bogate le va fi vizitat secretarul italian la Târgoviște. Brădiceni, Câmpulung Muscel. Italia nu rămăsese undeva în urma...

*
* *

Tipărinclu-și lucrarea în 1718 la editura venețiană a lui Bartoli, Del Chiaro își ținea nu numai fângăduiala față de prietenii săi; oferea concomitent Europei intelectuale de alunei un document de sensibilitate, unic în felul său. Cam în același timp era scrisa și ulterior popularizată în traduceri *Descrierea Moldovei* - e adevărat mai erudit-avizată și cu mai mult noroc în audiența europeană. Cei care. ademeniți de titlu ar lă vizat documentarul, ar fi fost dezamăgiți. Mai precise și mai detaliate erau, în această privință, cronicile țării, e adevărat atunci greu abordabile pentru un străin; în schimb *Istoria...* fostului secretar al voievodului român era unica prin dezvăluirea obiceiurilor țării, fastul sărbătorilor ortodoxe din locașurile de fală ale capitalei sau cele de sub streșină casei de țara, datini străvechi, persistente, unele coborând în vremuri anterioare epocii creștine, referințele despre fizionomia oamenilor, calitățile și defectele lor, cam tot sau mult din ceea ce se știa despre ei, dar nu le descria nimeni, încap în această carte. Mai mult, lucrarea este un document despre o epocă de răscruce așa cum a fost cunoscută și trăită de un cărturar, dar nu de un izolat erudit, de bibliotecă, ci de unul deschis lumii, de noblețe morală și frumoase resurse sufletești, care a știut să observe, sași cunoască oamenii între care a trăit și să-i prețuiască, răsplătindu-i în final cu această carte despre dânsii.

Sursele de documentare ale cărții au fost cele văzute și auzite - direct sau prin intermediul unor persoane de prim rang din anturajul curții domnești. Între aceștia stolnicul Const. Cantacuzino care l-a prețuit și invitat la reședința sa din capitală ca și la aceea, senorială, de pe unul din domeniile sale - omul numărul unu după domnitor până la o vreme, fatal puternic, chiar și după ce a intrat în opoziție ascunsă și periculoasă față de acesta - era șeful cancelariei secretarilor de limbi străine, între informatorii mai importanți erau nu atât boierii autohtoni, mai reticenți și mai ascunși, având în vedere experiențele dureroase ale hazardului politic de pe malul Dâmboviței, ci mai ales străinii cu funcții ce le permiteau frecvent intrarea în intimitatea domnitorului; ne gândim la I. Pylarino (la care autorul însuși se referă în acest sens) sau B. Ferrati - succesiv medicii personali ai voievodului și anturajului său.

Deși i-au trecut prin mâini cronicile țării nu le-a consultat fie și din cauza greoiului alfabet cirilic; în consecință, inadvertențele documentare asupra sec. XVI-XVII, sunt evidente, fie și la o singură lectură a cărții lui Del Chiaro. Mai precis este scriitorul, atunci când se referă la domnia lui Șerban Cantacuzino (1678-1688) despre care a aflat destule din cercul boierilor Cantacuzini - rudele domnitorului defunct - sau, mai ales, la aceea a lui Const. Brâncoveanu și succesorului acestuia - Șleau Cantacuzino. Se cunoaște că a fost de față sau în apropierea dezbaterilor divanului în luarea hotărârilor importante ținând de politica țării, că i-au trecut prin mână, ca secretar, acte decisive în diverse probleme, că a călătorii prin mai toate locurile țării, că a avui apropiați influenți în protipendadă și că în genere a fost în miezul problemelor. A asistat consternat și neputincios la intrigăria cumplit bizantină a membrilor familiei Cantacuzino - oameni ale căror păcate au fost pe măsura strălucitelor lor calități și tradiții spirituale. Mai târziu, după năpraznicul și nedreptul sfârșit al Brâncovenilor la Istanbul, asupra căruia a fost informat de către nenumărații martori oculari, Del Chiaro a înțeles să-i slujească mai departe, în Veneția, după 1716, cu un devotament care-l onorează îndeosebi în posteritate, pe cei ce mai rămăseseră din Brâncoveni după fatala zi a lui 15 august 1714. Doamna Maria, fetele și nurorele și unicul reprezentant masculin rămas - nepotul de un an ai voievodului martir, vor intra cu greu, în drepturile lor asupra aurului depus de prevăzătorul voievod la Zecea în Veneția...¹⁰. Aceasta se petrecea într-o perioadă în care, în țară, majoritatea slujitorilor de altădată s-au dezis de marele voievod din oportunitate lașă sau de frică...

Evident în calitatea pe care a avut-o, Del Chiaro a rezidat alternativ în București dar și în Târgoviște - rămasă o a doua capitală a țării, în al cărei palat domnesc Brâncoveanu își prelungea un sejur de aproape două anotimpuri. La curte a participat la marile festivități ale domniei, primirea solilor străini sau a trimișilor împărăției otomane, la marile sărbători ale bisericii ortodoxe, la ceremonii și ospete, la hramurile mănăstirilor - cutreierând aproape întreaga țară; oricum, baza documentară a celor relatate despre firea locuitorilor, moravurile și tradițiile spirituale ale acestuia etc. este autentică.

De altfel, Del Chiaro, de-a lungul sejurului celor șase ani în Valahia nu a avui poziția străinului în trecere sau a celui utilizat pentru un timp limitat. Bănuim că dacă nu s-ar fi instaurat instabilitatea politică de după 1714, el ar fi rămas mai mult sau poate definitiv, acomodat și integrat destul de repede între oamenii țării care l-au investit cu încrederea, prețuirea și chiar prietenia lor. Din aceleași motive integraționiste, dar și din prudență în fața ochilor bănuitori ai turcilor și-a schimbat în viața de toate zilele hainele venețiene cu portul cvasioriental al țării păstrându-și totuși peruca, cravata, pălăria și bastonul...¹¹.

¹⁰ C. Boroianu: *Nouvelles données sur Del Chiaro* în „Revue des études sud-est européennes”. X (1972), nr. 1, p.58.

¹¹ Del Chiaro. op. cit., p. 19.

S-a integrat, poate mai mult decât ceilalți traducători, în viața culturală a țării pe care a cunoscut-o și pe ai cărei promotori și reprezentanți i-a prețuit îndeosebi. La îndemnul cărturarilor vremii, traduce din franceză *Maximes des Orientaux* în limba italiană (La massime degli Orientali) în perioada în care în principatul român dinărean, limba italiană era mult mai cunoscută decât cealaltă; din această traducere în limba italiană se va realiza versiunea în limba română a cărții *Pilde filosoficești* după un intermediar neogrec (cea mai cunoscută limbă străină în mediul românesc de atunci), care tradusese la rândul său textul italian tălmăcit de Del Chiaro...¹² Evident, nu a fost singurul aci de cultură al lui Del Chiaro în răstimpul petrecut în Valahia...

Scriindu-și cartea, Del Chiaro își avertiza cititorii de la primele rânduri asupra obiectivității sale, implicit asupra răspunderii pe care și-o asumă: *Am stăruit asupra acțiunilor și evenimentelor importante!.../ Voi sprijini descrierea mea pe conștiință [...]*¹³.

După prezentarea câtorva repere geografice sprijinite în anexă și de harta Țării Românești a stolnicului Const. Cantacuzino, pe care poate o va fi cunoscut-o încă din anul tipăririi în 1700 la Veneția, autorul intră în istoria țării. El nu realizează propriu-zis un breviar istoric; se sprijină în special pe tradițiile orale, fără a face dovada unei documentări în arhive (pe atunci greu accesibile) sau consultării cronicilor țării. Știrile foarte sumare despre Matei Basarab au la origine surse orale deformate de timp. Face dovada cunoașterii principalelor mănăstiri ale domnitorului (pe care le vizitase cu diverse ocazii) dar ignoră principalele evenimente din timpul domniei acestuia încheiată cu doar 63 ani în urmă, ca și realizările sale culturale, încurcă, pe parcurs, anii domniilor și succesiunilor în cazul lui Radu Leon sau Antonie Vodă. Evident, n-a fost primul italian care a cunoscut și utilizat cronicile țării ca surse documentare așa cum a considera Carlo Tagliavini sau după el de majoritatea enciclopediilor italiene¹⁴. Mai consistente devin relatările despre domniile lui Ghica Vodă și Duca Vodă, cu alai mai mult cu cât în contextul evenimentelor au fost implicați Cantacuzinii - familie și partid boieresc pe care autorul l-a cunoscut cel mai bine după anturajul familial al domnitorului Brâncoveanu. Este un prilej de a le menționa originea presupus imperială, demersurile lor diplomatice, cultura și calitățile care-i distanțau de semenii lor. Se au în vedere fiii celebrului postelnic Constantin Cantacuzino, asasinat la Snagov (Drăghici, Pârvu, Mihail, Constantin, Iordache și Șerban -viitorul domn). Am

¹² Textul traducerii în grecește (după versiunea italiană a lui Del Chiaro, a fost realizat de L. Abramian, predicatorul Curții domnești; mitropolitul Antim Ivireanu l-a tradus și tipărit în 1713 în limba română. A fost sprijinit de către prietenul de altădată A. Mano din București. p. 27.

¹³ *Apoggerò la mia narrazione sopra la fede, e di quanto hò veduto, e di quanto mi hanno affidato persone che ci ebbero parte*; ed. it. cit. p. 19.

¹⁴ *Grande dizionario enciclopedia utet*, Unione tipografica - editrice torinese, Torino, 1968, vol. VI, p. 101. Cf. și analiza succintă și argumentația temeinică a istoricului literar C. Boroianu: *Les sources de l'Histoire de Del Chiaro* în „Revue des études sud-est européennes”. X (1972). voi. II. p. 326-327.

admirație pentru acești reprezentanți ai unei duble elite - sociale și spirituale - dar nu le trece cu vederea păcatele lor cumplite care au dus la distrugerea familiei domnitorului Const. Brâncoveanu și apoi la propria lor anihilare. Oricum, obiectiv de la bun început, Del Chiaro nu a fost omul Cantacuzinilor, cum a considerat N. Iorga¹⁵.

Având în vedere relațiile apropiate dintre Del Chiaro și frații Cantacuzini, eventual succesorii acestora, între care era și superiorul său ierarhie - atoeștiuturul stolnic Const. Cantacuzino - domnia fratelui mai mare al acestuia - Șerban Cantacuzino (1678-1688) - este mai detaliat relatată. Dacă evită sau ignoră anumite evenimente istorice, în schimb relevă nu odată aspecte intime ale vieții lor particulare - toi atâtea motivații ale unor consecințe politice - aspecte despre care cronicile de obicei tac. Deosebit de interesantă este atitudinea - secretă, evident - a lui Șerban Cantacuzino în timpul expediției otomane de împresurare a Vienei la 1683 - atitudine și fapt care fac din el un partizan al cauzei creștinătății europene. Intervențiile sale în civilizația vieții cotidiene a țării sale. ca și sprijinul acordat de el Academiei domnești și culturii în general îi completează un portret sugestiv și onest conturat în conștiința succesorilor.

Ca personaj istoric, domnitorului Constantin Brâncoveanu (1688-1714) i se consacră cele mai multe pagini. Autorul l-a cunoscut îndeaproape în ultimii patru ani de domnie, s-a bucurat de simpatia, chiar protecția sa. Autorul narează întronizarea lui, parte din faptele lungii sale domnii, între care peripețiile sub semnul săbiei lui Damocles ale reconfirmării domniei din 1703, la Adrianopole, momentele de mare tensiune ale războiului ruso-turc de la Stănilești (1711), război în care Toma Cantacuzino trece de partea rușilor, înrăutățind situația domnitorului, precum și acutizarea conflictului dintre domnitor și rudele sale - boierii Cantacuzini; este un conflict pe care Poarta Otomană îl va exploata cu abilitate, deliberată viclenie și eficiență, pentru a distruge aceste ambele mari familii. Așa cum relatează faptele, Del Chiaro, prin introducerea viselor de coșmar și semnelor sinistre de premoniție dinaintea catastrofei, a fost de-a dreptul cutremurat - paginile sale resimțindu-se în consecință, dramatic. Domnitorul - personajul pentru care autorul avea o neascunsă simpatie, este apoteozat de ultima sa mare jertfă - a lui și alor săi (sângeroasa decapitare a lui și a copiilor săi) și-o va asuma cu creștinească demnitate și martirică vocație de mucenic ai neamului său, el însuși un crucificat și al credinței sale ortodoxe. Ultimele vorbe ale lui Brâncoveanu către ai lui, vorbe pe care Del Chiaro le înserează contextului - înainte de groaznicul supliciu - pecetluiau sub semnul unui crud destin una din cele mai alese conștiințe ale istoriei noastre: *Fiii mei, fiți curajoși, am pierdut tot ce am avut în aceasta lume: cel puțin să salvăm sufletele noastre și să ne spălăm păcatele cu sângele nostru*¹⁶.

¹⁵ N. Iorga: *Istoria literaturii românești*, București. 1928. voi. II. p. 350.

¹⁶ Antonio Maria Del Chiaro op., ed. cit., p. 125; (*figliuoli miei, state con coraggio; abbiamo perduto tutto avevamo in questo mondo: almeno salviamo l'anima e laviamo i nostri peccati col nostro sangue* - it. cil. p. 181).

Sfârșit de domnie dar și de epocă. Ștefan Cantacuzino, urcat pe tronul țării în urma oneroaselor intrigi ale influențelor sale rude apare uneori în paginile cărții ca un nevrednic, chiar caraghios prin ostentația eforturilor sale de a părea ceea ce nu era în stare să fie. Năpraznica lui cădere - strangulai alaiuri de tatăl său, stolnicul Const. Cantacuzino, la Istanbul, la mai puțin de doi ani de la consumarea tragediei familiei domnitorului Const. Brâncoveanu - de ei declanșată - este pusă de autor pe seama Justiției divine. *Țara* relatează autorul, *de la detronarea lui Brâncoveanu, decăzuse cu totul din situația ei înfloritoare*¹⁷. La 25 decembrie 1715 fu numii domnilor de către Poartă - Nicolae Mavrocordat; începeau domniile fanariote...

Mai mult decât incursiunile în istoria Țării Românești, atât cât memorialistul italian a cunoscut-o ca martor ocular, direct sau prin intermediari, cartea lui Del Chiaro interesează ca document al unei atitudini, într-o galerie imagologică a poporului român, cartea sa este una din cele mai prețioase prin corectitudinea ei. Dalele istorice despre domnia lui Brâncoveanu suni generale, unele inedite, în ansamblu însă precare în raport cu sursele autohtone, mai amănunțite. Textul lui Del Chiaro este însă unic față de acestea, prin vibrația dramatică a autorului față de evenimentele tratate. Elogiul lui Brâncoveanu presupune fermitatea convingerii dar și discreția și desăvârșita obiectivitate. Cu toată admirația față de generosul său protector, nu-i trece acestuia cu privirea limitele sau faptele care-i tulbură, în posteritate, imaginea, între acestea, un loc aparte îl ocupă fiscalitatea excesivă instaurată de domnitor pentru a-și mulțumi stăpânii de la Istanbul - fiscalitatea căpătând în epocă proporții de dramă națională. Este adevărat, impozitele se preluau cu multă măiestrie: *Principele Constantin Brâncoveanu jumulește țarca fără s-o facă să fiie*¹⁸.

Subtile sunt observațiile din cartea lui Antonio Maria Del Chiaro asupra relațiilor românilor cu Poarta otomană, implicit relațiile dintre românii localnici și turcii rezidenți temporar sau de durată în Țara Românească. Lăcomia progresivă a turcilor reeditează dureroasele accente din cronicile țării, ca și în *Descrierea Moldovei* a lui D. Cantemir. Del Chiaro relatează faptul că românii nu exploatau anumite bogății naturale, ascunzându-le de teama turcilor care și-ar fi augmentat pretențiile. Una din cauzele principale a creșterii lăcomiei turcilor rezidă după autor în competiția înverșunată a luptelor pentru tron, angajând partidele marilor familii boierești, delațiunea cea mai josnică, falsificările de documente, nenumăratele pungi cu aur date la Istambul - nimic nu este cruțat pentru a se doborî adversarul.

Efectul este, pentru țară, devastator. Dintr-o epocă de ascensiune economică și comercială de apogeu al operelor ctitoriale și în general a dezvoltării culturii se ajunge la una a decadenței pe toate planurile. Fapt paradoxal, autorii morali ai acestui dezastru sunt

¹⁷ Idem cit. p. 132 (*di quella provincia, che sin dai tempo della deposizione del Brancovani era totalmente decaduta dal suo felice stato primiero* - ed. it. cit., p. 191).

¹⁸ Ibidem. p. 104 (*il Principe Constantino Brancovani sapeva pelur la gazzuola senza farla gridare* - ed. it. cit., p. 157).

între alții și boierii Cantacuzini în frunte cu prea învățatul stolnic Constantin Cantacuzino - omul de marcă al elitei intelectuale a țării. În numai doi-trei ani este distrusă familia domnitorului dar și în mare măsură și familiile vinovaților de acest tragic deznodământ - boierii Cantacuzini.

Interesante sunt și observațiile referitoare la turcii rezidenți în principate pentru diferite perioade de timp.

Odată sosiți în Țările Române cu diverse însărcinări sau cu scopuri comerciale, ei își schimbă radical atitudinea față de populația autohtonă majoritară. Respectă cât pot datinile țării, evită excesele, menajează sentimentele religioase ale creștinilor, organizându-se confesional pentru tradițiile religiei musulmane cu maximum de discreție. În țară nu-și înalță minaretul nici o moschee...

Problema grecilor în Țara Românească nu-i scapă ochiului ager al secretarului domnesc. Dincolo de grecii din Fanar - verigi de legătură între principatele române și seraiul imperial din Istanbul, speculanți veroși ai luptelor pentru tronurile celor două țări românești, asistăm la penetrația masivă a altor greci de acolo sau mai ales din celelalte părți ale întinsei diaspore grecești în toate structurile sociale și administrative ale Țării Românești contribuind la sleirea economică a țării și aservirea acesteia intereselor otomane. Se prefigura de pe acum secolul fanarioților. În Moldova, procesul începuse mai devreme, în epoca lui Vasile Lupu (1634-1653). Confundând casta fanarioților cu întreaga națiune căreia aceștia îi aparțineau, autorul apreciază greitatea *ca o națiune vecinic fatală Valahiei*¹⁹.

Analizând la finele cărții situația dramatică a Valahiei între cele două imperii - cel otoman, căruia trebuia să-i fie fidelă și cel austriac tentant prin civilizația sa evoluând sub semnul celei europene în care, nu o dată, domnitorii și boierii țării sperau în momente de maximă tensiune și instabilitate politică la un salvator loc de refugiu, - Constantin Brâncoveanu dar și alții au trebuit să aplice deseori, politica balanței între cele două mari puteri, politică plină de precauții dar și de riscuri. Oroarea și frica față de turci nu anihila susceptibilitățile lucid-justificate față de tendințele anexioniste ale imperialilor de la Viena.

Rezumând această situație, Del Chiaro în dedicația sa mustind de recunoștință față de *Alteța Sa Serenissimă Antonio Ferdinando- Gonzaga, Duce de Guastala și Sabioneta, Principe de Bozolo*, etc. atrage atenția asupra Țării Românești care *de trei veacuri geme sub greul jug al Împărăției otomane*²⁰. Exagerând la modul oportunist, memorialistul, îndatorat se pare financiar personajului cu multiplu bazon, atribuie românilor simpatii și adeziuni pro austriece întrucât țara lor *nu a încetat să râvnească momentul fericit de a se putea adăposti sub aripile Vulturului austriac*²¹. Vizând

¹⁹ Antonio Maria Del Chiaro - *Revoluțiile Valahiei*, ed. rom cit..., ed. it. Cit., p. 123.

²⁰ Ibidem, p. VII.

²¹ Ibidem, p. VIII (*Ed in vero la Storia di quella provincia, che anelante ha sempre bramato quel felice momento di vedersi ricoverata sotto le ali dell'Aquila Austriaca* - ed. it. Cit., p. 6).

persoana căreia i se dedica cartea - principele de Gonzaga - autorul intervine în continuare, retoric: „*Cui altul s-ar putea închina decât Alteței Voastre, Serenissime, care prin legăturile de rudenie sunteți atât de aproape de Augusta Casă domniitoare austriacă?*”²²

În ultima pagină a cărții, autorul revine asupra acestei chestiuni dar indecis: *căci această nefericită țară nu știe încă pe cine să dorească de stăpân, pe Turcul sau pe Augustul Împărar*”²³.

Ceea ce cunoaștem nu ne poate clarifica dacă dedicația era politețe conjuncturală față de o persoană față de care avea obligații sau poate reflecta o convingere personală... Oricum, nu este exclus ca agerul secretar domnesc și talentatul memorialist să fi avut, asemeni altor străini în slujba domnitorilor români (doctori, profesori, etc.) și alte misiuni despre care, ca orice secretar care se respectă, nu a vorbit niciodată cu cei din anturajul său românesc...

La sfârșitul cărții, lucrată totuși în grabă, fără meticulozitatea cu care a lucrat la traducerea italiană a tratatului francez al lui Saint Hilaire, sub presiunea editurii, tracasat în același timp de alte necazuri și de nesiguranța pe care după 1714, an care încheie o etapă frumoasă și stabilă din existența sa, l-a marcat se pare tot restul vieții, Del Chiaro adaugă un lexicon de cuvinte românești. Acestea sunt prezentate cu echivalentul lor italian sau/și latin menit să probeze latinitatea limbii române: *Mic vocabular de câteva cuvinte valahe, corespunzând celor din limbile latină și italiană (Breve alfabeto di alcune parole valache, le quali hanno corrispondenza colla lingua lalina ed italiana)*²³. Micul dicționar, primul de acest fel alcătuit cu mai bine de un secol și jumătate înainte de Heliade Rădulescu cu al său *Paralelism între limba română și italiană* (1841) este anticipat de câteva propoziții reflectând convingător aceeași idee, raportată de astădată la nivelul constituției perfectului compus al verbului și al structurilor sintactice.

Evident, ideea latinității limbii române, așa cum o demonstrează Del Chiaro, nu era nouă. Dacă Del Chiaro ar fi cunoscut *Letopisețul* lui Grigore Ureche sau lucrările lui Miron Costin - celălalt mare cronicar al Moldovei - ar fi fost surprins s-o afle întruchipată înaintea unora din lucrările din occident consultate de el. Analist meticulos și cu justă intuiții asupra autorului *Istoriei revoluțiilor moderne...*, pe fondul unei benefice documentări în orașele Italiei peregrinate de Del Chiaro, C Boroianu atribuie lucrării lui Giovanni Luco Traguriense, în speță capitolului special *De Vlahis* din lucrarea acestuia *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (1668) - modelul pentru vocabularul româno-italian-latin. Evident, lucrarea citată i-ar fi putut da sugestii și întări ideea anexării vocabularului român; Del Chiaro, departe de a copia lista de cuvinte a istoricului dalmat, realizează o altă mai amplă - de 135 de cuvinte în raport cu cele 68 din G. L. Traguriense: *Vocabularul realizat de memorialistul florentin este original și superior celui din istoria*

²² Ibidem. p. 151 (quella infelice provincia sin ora non sà qual debba essere il suo padrone: se il Turco oppure l'Augustissimo Imperadore - cd. it. cit.. p. 213).

²³ Ibidem. p. 153-158, cf. cd. it. a cărții. p. 219-221.

*dalmată, fiind mult mai amplu și mai corect*²⁴ - consideră C. Boroianu - în plus Del Chiaro ca prim autor al unui vocabular româno-italian - se preocupă și de etimologia latină a cuvintelor, respectiv ortografia lor. Într-o istorie a limbii române, autorul în discuție nu poate fi evitat.

Evident, sursa menționată nu a fost singura folosită de memorialist. Cărturarii venețieni din entourageul lui Del Chiaro i-au furnizat și alte cărți scrise de nume de notorietate în științele umaniste ale Occidentului sec. XV-XVII.

În problema etimologiei cuvântului *Valahia*, va folosi pe larg lucrările lui Enea Silvius Piccolomini - cunoscut ca Papa Pius al II-lea a cărui principală carte din 1551 o citează, dar și pe Antonio Bonfini, fostul secretar al lui Matei Corvin a cărui carte - *Rerum Ungari* (1581) era utilizată în lucrările lor, mai înainte de Miron Costin și stolnicul Constantin Cantacuzino, care va fi putut să-i fi semnalat lucrarea ce îi era cunoscută.

Secretarul domnesc Antonio Maria Del Chiaro este făcut să cunoască lumea pe care o cutreieră. Este printre puținii străini care ne cunosc din interior. Observatorul are avantajul deplasărilor funcției, al curiozității sale înnăscute dar și al unui subteran instinct migrator ancestral care îl îndeamnă la neconținută peregrinare; un dar vizibil al ubicuității îi rememorează strămoșii - la origine evrei peregrini prin cetățile Italiei. Secretarul italian convertit s-a botezat la 14 ani schimbându-și numele.

Prin funcția sa este prezent pretutindeni: în cancelaria domnească, în divanul țării sau în modesta căsuță a țaranului în care intră cu aceeași dezinvoltură cu care frecventează reședințele celor mari. În coliba plugarului își pleacă fruntea pășind pragul jos al casei în care admiră fără mofturile înaltului slujitor domnesc curățenia și sobrietatea pătrunzându-se de mirosul de busuioc și mîntă uscată. Poporul este pentru el mai mult decât un reper și o realitate statistică - este mentalul colectiv în care moștenirea ancestrală interferă cu trauma ultimelor dureroase experiențe ale vremii sale. Oricum, experiențele, pregătirea și habitudinile sale îl recomandă pentru cunoașterea și relevarea psihologiei poporului nostru și în genere al valorilor lui spirituale. Tălmaciul italian era ceea ce se numea în epocă un om bun, ușor integrabil în societate, în care intră deschis spre lume și totuși ponderat și bine cumpănit, temperament sangvin și totuși stăpân pe sine, reflexiv deseori.

De la bun început, Del Chiaro arc viziunea unei umanități categoric social-diferențiate: poporul - castea umilă a celor mulți și boierimea, ea însăși la rândul ei stratificată în câteva categorii de ranguri dominate de familii și clanuri familiale, de regulă în aprige lupte partidiste. Ochiul ager al secretarului domnesc, distinge jocul periculos al tuturor tribulațiilor politicii vizând în cele din urmă tronul țării, după cum delimitează situațiile în care reprezentanții elitei sociale se identifică cu cei ai elitei intelectuale.

Asupra poporului autorul își revarsă neascunsă lui compasiune. În lunga, fericită domnie a Brâncoveanului, poporul este apăsător de neamărate biruri, gemând sub dubla

²⁴ Cf. lucrarea citată mai sus a lui C. Boroianu. p. 333.

povară, aceea a împilării stăpânilor din țară dar și osânda Porții otomane, încât afirmarea măreției originii sale romane - cunoscută în epocă - se constituia ca o dureroasă ironie...

Din cauza continuelor asupriri, au devenit atât de deprimați și nepăsători, că o bună parte din locuitorii țării, disperați, au părăsit căminurile, găsindu-și adăpost în Turcia de dincolo de Dunăre, sau în Transilvania...²⁵

Cei de jos îndură și plătesc totul: haraciul cel mare al sultanului, peșcheșurile nenumărate cuvenite slujitorilor Curții otomane, setea de înavuțire a conaționalilor erijați pe scara socială, graba de acumulare a domniilor nesigure, încartiruirea silită a oștilor și slujitorilor domnești în trecere și - colac peste pupăză - cumplitele invazii străine soldate cu jafuri, incendii și robirea membrilor familiilor acestor năpăstuiți ai soartei, Și totuși, în aceste condiții, ospitalitatea se constituie ca o dimensiune caracteristică și definitorie a acestora. În popor, e generală, contrastând cu posibilitățile precare ale acestuia. Aceeași calitate o întâlnește în familiile boierești în care autorul a fost bine primit. Cantacuzinii l-au avut ca oaspete în mai multe rânduri.

Curtea domnească însăși l-a tratat cu deferență, onorat și plătit generos conform serviciilor și calităților sale. Medicul șef al domniei (Bartolomeo Ferrati), de obicei personaj la care pregătirea profesională era dublată de ținuta elevată a cărturarului, lua loc la ceremonii, între boierii de prim rang. Desprindem din paginile cărții un adevărat statut al străinului între români favorabil, chiar privilegiat în raport cu situația acestuia din alte țări²⁶.

Oricum, deschiderea spre alte orizonturi devine o trăsătură națională. Popor de agricultori și crescători de animale, românii își relevă disponibilități reale pentru meseriile curente și fac față în toate situațiile. Sunt robust construiți, viguroși, deprinși de mici cu greul și privațiunile. Nemaiavând din cauza îngrădirilor Porții, armata de altădată, ei nu și-au pierdut deprinderile. ***Sunt sprinteni la călărie, ageri în mânăuirea sabiei și arcașii dibaci; dacă ar fi instruiți în știința militară ar face mari progrese***²⁷.

Românii, având calități pentru toate meseriile, îl uimesc pur și simplu pe Del Chiaro, el care vine dintr-o lume în care unele dintre acestea ating cotele perfecțiunii. ***Valahii sunt foarte meșteri în orice meserie***²⁸. Calitățile sunt verificate practic. Fabrica de sticlă de lângă Târgoviște produce o sticlă ***transparentă și curată***, mai bună chiar decât aceea din alte țări. Secretarul italian, pretențios ca orice venețian în materie de manufactură, se miră că boierii români ***obișnuți cu risipa, importau cristaluri din Ungaria și din Boemia***²⁹. El este surprins de calitățile tehnico-artistice native ale

²⁵ Antonio Maria Del Chiaro. op., ed. cit., p. 6.

²⁶ 26 Idem. p. 27. 63.

²⁷ Ibidem. p. 25 (Egolino sono naturalmente agili al cavalcare. destri nel maneggiar la sciabla e nell'arte del saettare. e, se fossero instruiti nell'arte militare. farebbero un gran profito - ed. it. cit., p. 50).

²⁸ Ibidem (Valachii sono dotati di ottima indole e capacissimi di fare una buona nuscita in tutte le professioni - ed. it. cit., p. 49-50).

²⁹ Ibidem. p. 26.

românilor, calități fructificând fără o eventuală pregătire într-o școală specială anterioară: *Deprind ușor tot ce văd și nu e lucrare manuală pe care să n-o imită, fie de industrie turcă sau venețiană.*

Lucrătorii români subordonați mitropolitului Antim Ivireanu, el însuși multilateral dotat și conducător al tipografiei, au devenit în scurt timp meșteri specializați. În această situație a văzut un tânăr slujitor de la curtea Cantacuzinilor *care deprinse atât de bine desenul, că lucrările sale păreau clișee în aramă*³⁰. Alt tânăr însoțitor al fratelui său, meșter-fregator frecvent în Veneția - după mărturii, a reprodus cu atâta fidelitate maniera italiană de a picta, încât la întoarcere în Bucureștii picturii bisericești postbizantine, a primit din partea catolicilor comenzi pentru icoanele bisericilor confesiunii lor.

*
* *

Del Chiaro a admirat icoana mare a Sf. Francisc (*un San Francesco inginocchiato atto di ricever le stimmate*), împodobind altarul bisericii catolice din Târgoviște.

Sentimentul religios, componentă a vieții spirituale, intră în vederile autorului, el însuși un destoinic și pios creștin-catolic. Fără prejudecățile celui de altă confesiune, recente în epocă, Del Chiaro prezintă ierarhia ecleziastică ortodoxă, tipicul marilor slujbe ale Sfintei liturghii, cu toate ceremoniile legate de acestea relațiile dintre reprezentanții clerului și domnie etc. Valahii, după Del Chiaro, nu sunt din cale afară de slavioși, dar au o credință fermă în marile adevăruri ale religiei ortodoxe, ale căror tradiții și interdicții le respectă cu strașnică fermitate (posturile înainte de toate). Interesați să nu se creeze alte probleme, turcii din principate respectă întru totul tradițiile spiritualității creștine dar și instituția bisericii care le reprezintă. Lipsa de fanatism religios este o altă calitate care onorează în posteritate, pe locuitorii Țării Românești.

Reliefându-le calitățile românilor, Del Chiaro nu trece cu vederea defectele. Între acestea, nestatornicia caracterului Nenumăratele, necruțătoarele invazii ale străinilor, începând cu cele din vremea strămoșilor și terminând cu cele trăite dramatic în încercata contemporaneitate, au avut repercusiunile lor asupra caracterului oamenilor. Este o pență a personalității umane pe care autorul a observat-o cel mai bine în marile familii creștine deținătoare a principalelor dregătorii ale țării. Între aceștia erau Cantacuzini pe care el însuși i-a cultivat. Del Chiaro i-a cunoscut nu numai pe celebrul stolnic Constantin Cantacuzino și pe frații acestuia - Drăghici, Matei Pârveu, spătarul Mihail etc - remarcabili eroi și oameni de cultură. Strălucitele lor calități intelectuale, la înălțimea antecesorilor, coborând din auritul Bizanț de altă dată, coexistau simetric cu reversul păcatelor prin care erau mai prejos. Veșnic suspicioși și nemulțumiți desfășurând permanent un neîntrerupt și venenat ghem al intrigilor, Cantacuzinii au în sânge neliniștea neabătută a ambițiilor măsurate. Rezultatul este pe măsura eforturilor și mijloacelor de un sinistru

³⁰ Ibidem. p. 25 (il quale aveva così bene imparato a disegnar con la penna, che i disegni da lui fatti siavano stampati in rame - ed. it. cit., p. 50).

machiavelism: distrugerea familiei domnitorului Constantin Brâncoveanu dar concomitent și pe acelea ale Cantacuzinilor, instabilitatea politică a țării și fisurarea gravă a structurilor ei administrativ-organizatorice. Două-trei generații ale urmașilor actorilor dramei de a declanșată vor evolua sub semnul nemilos al aceluiași crud destin. Domniile autohtone dispar în favoarea celor fanariote. În directă consecință, suferințele celor de jos vor căpăta dimensiuni de coșmar. Apar noi biruri și alte cumplite invazii, se opresc în loc inițiative ctitoriale și fapte de cultură de mare pondere în spiritualitatea românească. Del Chiaro consideră răul fără leac, fenomenul căpătând dimensiunile unei maladii endemic naționale: *Cunoscuta nestatornicie a valahilor, rămasă aproape ereditară la unele familii dăinuiește până azi și numai din respect pentru ele trec numele lor sub tăcere*³¹.

Un etnograf sau un istoric al civilizației românești, vizând un perimetru de investigații mai extins - își poate prilejui, lecturând *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valahia* a lui Del Chiaro, adevărate surprize... Descrierea datinilor, moravurilor și obiceiurilor aruncă lumini asupra unor detalii, ciudate la prima vedere, semnificative în calitatea lor de crâmpoie din civilizația arhaică populară. Sunt elemente greu de detașat cu atât mai mult cu cât operația de delimitare a elementelor conjuncturale, reflexe ale contemporaneității sau condițiilor sociale ale subiecților, de o anumită schemă primară, de semnificațiile originare ale unor tradiții este deosebit de dificilă. Spre deosebire de D. Cantemir - mai explicit, mai clar și mai didactic -, textul memorialistului italian dă impresia că recrează narativ un obicei sau o anumită ceremonie la care el însuși a participat. Este cazul ceremoniilor de la înmormântare în care autorul nominalizează numele defuncțiilor, de obicei din protipendadă, la care el însuși a luat parte. Dincolo de solemnitatea ceremoniei, instituționalizată de veacuri, poate de milenii, autorul surprinde actul individual al trăirii, al despărțirii de cel drag, datina temperând durerea unei separări tranșante între cel dus și cel rămas. Del Chiaro realizează cazul unei văduve venind zilnic după înmormântare, la mormântul celui drag, căruia îi și își re trăiește viața dusă împreună prin lungi, narrative și cântate litanii.

Episodic, autorul e interesat de dimensiunea istorică a realității etnografice folclorice prezentate. Este cazul jocurilor copiilor: *mingea, titirezul, nucile, bâzâita, deșcaii, scrânciobul, baba-oarba și altele*. În acestea vede, în vechimea lor, *încă o dovadă că ei sunt urmașii vechilor coloniști, lăsați de Traian după cucerirea Daciei și cari au transmis generațiilor, până în ziua de astăzi, aceleași jocuri*³².

Alteori, anumite expresii sau numărul punctelor - în limba persană - la jocul de table, devine un indiciu al originii acestuia. Memorialistul nu-și permite însă hazardul

³¹ Ibidem, p. 108 (*L'antica volubilità ed inconstanza de Valachi è restata quasi ereditaria in alcune famiglie, che sussistono sino al giorno d'oggi e che per degni rispetti non devo pubblicare* - cd. it. cit., p. 163).

³² Ibidem, p. 29 (*servirà di pruova maggiore per farci credere o per confermarci nella credenza che l'alachi tirino la origin loro da quelle colonie che da Traiano vi furono lasciate, dopo aver conquistato la Dacia* - cd. it. cit., p. 55).

cronologizării altor datini, de astă dată străvechi - autohtone. Autorul marchează *Jocul paparadelor* din toiuł verii, chemând ploaia la vreme de secetă sau cel cu străvechi rosturi din epoci precreștine *al călușarilor*.

Este menționată și *Drăgaica*, confundată cu *Irodiadu* dintr-un fragment de teatru popular în memoria *Sf. Ioan Botezătorul*. Un alt aspect al teatrului popular al Cloanței și uncheșului îl percepe iritat pentru elementul său licențios, nedându-și seama de semnificația lui originară, de rit al fertilizării. Aceleași elemente decorative ale oului roșu primit în dar de la doamna țării în ziua de Paști i se par bizare³³, fără a bănuia că dincolo de rostul lor decorativ din contemporaneitatea autorului (și evident și cea ulterioară) se ascundeau însemnele lor simbolice de odinioară.

Interesante pentru contemporanii săi - pentru care a scris cartea - ca și pentru posteritatea ulterioară, sunt referințele lui Del Chiaro asupra artelor vizuale și în genere asupra civilizației românești. Datorăm acestuia prima descriere mai amplă a Bucureștilor cu *podurile* (străzile) lui acoperite cu scânduri groase, cu noile hanuri *Șerban Vodă* și *Sf. Gheorghe*; candoarea văroasă a caselor umile sau cele mai pretențioase, boierești, răsare dintr-un nesfârșit al verdeții, ceea ce le conferă acestora aspectul de insule. Del Chiaro are cea mai detaliată descriere a Palatului domnesc al lui Brâncoveanu - clădire de piatră și cărămidă dotat cu o mare sală de ceremonii la care se ajungea pe o scară dăltuită în marmură, de o elegantă solemnitate. Ochiul surprinde mutațiile. Din rațiuni de confort dar și de gust, noul domn - Ștefan Cantacuzino - își construiește un mic palat, se pare după modelul unei vile europene cu grădină în stil italian.

Peste tot coexistă uneori la modul bizar habitudinile tradiționale ale modului de viață cu elementele noi - parte de sorginte europeană. Eticheta la masa lui Șerban Cantacuzino prevede argintăriile între care - insolit - furculița și cuțitul de argint, dar la reuniunile de familie, pe unde florentinul nostru a fost poftit, beau toți din același pahar, înmănat succesiv de la cel mai mare la cel mai mic în rang sau ca vârstă. Del Chiaro, învățat cu anumite reguli de igienă, este vădit încurcat, fără să bănuiască semnificația simbolică a ritualului... La liturghia de duminică, constată că se slujește - nu tare de mult - și în limba română, ca și în grecește sau în slavonă³⁴.

Cea mai plăcută surpriză i-o procură tipografia *Mitropoliei*, lucrând sub conducerea mitropolitului Antim Ivireanu. Relațiile între ce doi se stabilesc repede: și unul și altul sunt doi oameni de cultură, și unul și altul sunt doi străini ce au reușit și au ajuns în pozițiile pe care le ocupă doar datorită meritelor proprii. Del Chiaro nu se poate opri să nu enumere cărțile editate de tipografia românească - digresiune prețioasă documentar - dacă ne gândim că din o *Alexandrie*, inserată în lista de apariții nu a mai rămas nici un exemplar - probant în posteritate. Cu voluptate livrescă, de erudit, Del Chiaro răsfoiește admirativ

³³ Ibidem. p. 63.

³⁴ Ibidem. p. 51.

volumul -aproape în folio - al *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino (1688) - monument al limbii române - și nu se abține să nu-i descrie coperta interioară, dedicația, ilustrațiile...

Nu fără discretă mândrie, Del Chiaro inserează între aparițiile editoriale ale tipografiei lui Antim Ivireanu cartea *Pildele orientalilor*, al cărei text a fost tradus de el din franceză (*Maximes des Orientaux*) în italiană, pentru a fi editat, în cele din urmă, în 1713 în românește. Dacă sursele documentare interne nu s-ar fi pierdut prin vitregia vremurilor, poate s-ar fi putut vorbi despre implicațiile mai profunde ale cărturarului și profesorului italian în cultura românească. Din detaliile asupra vieții sale în Țara Românească în cei șase ani ai sejurului său, din bucuria delicat-stăpânită cu care își evaluează recompensele și celelalte atenții primite, din considerația cu care este primit și onorat în mediile particulare ale marilor boieri ca și din admirația nerezăcută pentru locul și onorurile de care străini ca doctorul-conte Bartolomeo Ferrati, medicul curții Brâncovenești - se bucură, Del Chiaro configurează statutul, evident privilegiat, al cărturarului străin în țările române ale secolului XVIII...

Interesante se dovedesc profilele - discret schițate - ale intelectualilor de marcă ai țării. Sunt boieri vorbitori de latină și italiană, cărturari-reprezentanți ai unor performanțe spirituale - ca învățații frați Greceanu - traducători ai *Bibliei*, cărturari de întinsă erudiție și adâncă cugetare precum stolnicul Constantin Cantacuzino, mare parte din odraslele Cantacuzinilor ca și cei patru băieți ai lui Constantin Brâncoveanu își arată roadele învățaturii primite: vorbesc limbi străine, scriu și editează cărți în limba greacă, ctitoresc biserici și patronază generos pe cei mai iscusiți artiști plastici sau meșteri ai țării. Dacă față de stolnicul Constantin Cantacuzino are unele rezerve datorate consecințelor dezastruoase ale intrigilor sale, Antim Ivireanu devine o figură centrală în acest mediu ortodox-semioriental, mitropolitul Antim are ceva din profilul acelui *uomo universale* dezvoltat în Italia în epoca Renașterii. Păstor de suflete riguros, stingheritor de sever pentru privilegiații vremii, desăvârșit cunoscător al limbii țării adoptive, dar și cunoscător de limbi străine, editor de carte românească și scriitor în limbi străine, editor de carte românească și scriitor în limba noii sale patrii, caligraf, gravor, pictor și sculptor de mare măiestrie în lemn, tipograf celebru și peste hotare, Antim își derutează contemporanii prin calitățile de excepție și multiplele sale preocupări, puse de aceștia pe seama magiei...

*

*

*

Ne-am fi așteptat ca Del Chiaro, născut și trăit prima lui tinerețe în leagănul renașcentist al artelor, urmat în cetățile universitare ale Padovei și Veneției în care rezidă la maturitate (orașul în care epoci și stiluri de artă marcau succesiv în istorie tot altul apogee), să manifeste mai mult interes pentru artele vizuale ale țării și să aibă același ochi ager pe care l-a avut în evaluarea de oameni și situații. Nu-l are. În configurația lui Del Chiaro se pare că este prioritar omul culturii cuvântului scris și mult mai puțin cel al artelor plastice vizuale. Considerațiile asupra arhitecturii ecleziastice sunt vagi, cele asupra

reședințelor civile (se ridicaseră curțile Cantacuzinilor, Palatele brâncovenești de la Mogoșoaia, Doicești, Potlogi, Sâmbăta de Sus, etc) sunt cel mult consemnate.

Admiră frescele interioare din unele biserici (se referă, se pare, la cele ale bisericii mari de la mănăstirea de la Hurezi), pe care le remarcă ca admirabile, ca și icoanele detașabile ale catapetesmelor. Descrie minuțios *Paradisul* și *ladul* din frescele exterioare (din pridvorul fațadei străjuite de coloane ale bisericilor) reținându-le pentru spectaculosul lor straniu, dar ignoră estetica postbizantină care a prezidat la alcătuirea acestora. Riscă erori atunci când comite hazardul de a-și da cu părerea asupra „școlii“ sub auspiciile căreia acestea au fost concepute.

Omul care ne informează asupra surselor documentare accidentale ale unor capitole ale cărții sale și citează din ele corect nu știe nimic de școala artistului Constantin Constantinos - pictorul oficial al lui Constantin Brâncoveanu - ultimul mare păstrător și continuator în cadrul artei antice brâncovenești al strălucitelor tradiții ale Athosului. Nu-l amintește pe renumitul Pârvu Mutu - pictorul Cantacuzinilor care trăia și lucra încă... Admiră lemnul chinuit - artistic, sculptat, stucat, aurit și policromat al catapetesmelor, al jilțurilor voievodale sau arhieresti, dar nu-și dă seama sau nu-l preocupă amalgamul motivelor și fuzionarea influențelor sub care aceste măiestrii decorative s-au constituit. Del Chiaro vorbește despre oroarea de tridimensional în artă a românilor, dar nu amintește de evangheliștii sculptați poate de ctitorul bisericii - talentatul spătar-artist și ctitor Mihail Cantacuzino, de pe portalul cunoscutei în epocă biserici Colțea - primul efort spre un rondebasse românesc... Dacă va fi vizitat Palatul lui Brâncoveanu de la Mogoșoaia ar fi văzut nu numai picturile strămoșilor domnitorului, ci și busturile acestora...

Dar, evident, cerem prea multe secretarului de limbă italiană al domnitorului Constantin Brâncoveanu...

Del Chiaro surprinde, totuși - fie și abuziv - un fapt esențial în artele noastre vizuale, și anume mixajul dintre elementele noastre tradiționale și influențele orientale, respectiv cele occidentale. Abundența mărfurilor sosite în București din Veneția, Brașov sau Leipzig, afluența aici a argintarilor și a meseriașilor sași, barocul ilustrațiilor de carte din tipografiile autohtone, afirmarea loggiei în reședințele domnești și boierești, bucătăria italo-franco-germană și taraful cu instrumentiști renumiți alături de metarhaneaua turcească, circulația cărților și gazetelor europene, toate relevă o orientare lentă dar progresivă spre statele Europei. *Dar stăruința lui Del Chiaro - mai ales asupra dibăciei cu care valahii izbutesc în orice meșteșug de proveniență italiană, nemțească, franceză etc. mai curând decât în cea turcească, îi dă de gândit*³⁵.

Deschiderea spre Europa, vizibilă în influențele fructificate în arhitectură în amenajările edilitare, sculptura decorativă și ilustrația de carte relevă de altfel o trăsătură

³⁵ Ibidem. p. 26 (*Ma, per tornare alla ingegnosa capacità de-l'alachi, torno a dire che eglino sanno mirare ogni sorta di man-ifattura, non tanto alla moda turchesca, quanto alla italiana, tedesca, francese ed.it. cit. - p. 50-51*).

definitorie a spiritualității noastre - cea a disponibilității și vocației spre universalitate a culturii române.

*
* *

Căderea năpraznică a lui Constantin Brâncoveanu a fost pentru cariera din Țara Românească a lui Antonio Maria Del Chiaro, un început al sfârșitului. Este adevărat că noul domn Ștefan Cantacuzino care triase, sever și arbitrar totodată pe slujitorii Curții domnești, îl păstrează, mai departe, pentru bunele lui oficii, dar și pentru faptul de a fi lucrat în subordinea directă a tatălui său - stolnicul Constantin Cantacuzino. După căderea noului voievod, după nici doi ani de domnie, în noiembrie 1715, Del Chiaro activează și ca profesor al copiilor domnitorului următor - cap de serie al domniilor fanariote - Nicolae Mavrocordat, înscăunat la 5.I.1716. Epoca de stabilitate și bunăstare luase sfârșit. Practic, nimeni nu mai avea să fie cruțat.

Obișnuit cu ierarhia bine consolidată în lunga domnie a lui Brâncoveanu, în care și el ca străin, slujitor de marcă al voievodului, avea dacă nu privilegiile doctorului-conte Bartolomeo Ferrati - sigur locul său bine stabilit - onorabil, satisfăcând orgoliul ținutei sale intelectuale are acum, pe toate planurile, începând cu cel al situației țării și terminând cu situația propriei persoane, un acut sentiment al incertitudinii.

Noul domn, ca și recentii săi curteni - mulți dintre ei de o dubioasă condiție și calitate morală - este un om slab, condus din umbră de ambițioasa sa consoartă - doamna țării - Păuna Greceanu, și în genere are toate păcatele celor ce și-au dobândit tronul cu mijloacele pe care, fără scrupule, le-au folosit. Impresia generală este de haos și cumplită nestatornicie. Zilele înțeleptului și omului de caracter Constantin Brâncoveanu se sfârșiseră.

Exodul silit și dureros al Brâncovenilor, vânzarea ziua amiaza-mare, de către turci a lucrurilor lor ce nu putură fi luate de cei ce le sechestrară averea, măsurile noului domnitor alternează în proza lui Del Chiaro, într-o imagine în care tragicul interferă cu grotescul. În plină criză de autoritate, noul domnitor trece la măsuri „radicale“. Vechii boieri cu ranguri și funcții la curte, unii cu o îndelungată experiență, sunt înlocuiți cu alții fără nici un discernământ. La granița între violența sumară și diplomația ieftină, domnia desființează ostentativ birul *Văcăritului* pentru a introduce în schimb alte restricții și corvezi care apăsă cumplit asupra celor mulți. Uneori, „măsurile“ devin de-a dreptul hilare. Interzice accesul gazetelor italiene și dă ordin să se demoleze sinagoga evreilor din București și aceasta în mijlocul unui popor departe de orice fanatism religio. Ținte ale unui nou val de intrigă mai grosiere și mai perverse chiar decât acelea de care ei înșiși au uzat împotriva vechiului domnitor și alor lui - numeroși boieri Cantacuzini, acoliții călăilor lui Brâncoveanu devin prin același hazard grotesc joc al sorții, ei înșiși victime. De astă dată, persecuțiile împotriva rudelor domnitorului Ștefan, strangulat la Istanbul dimpreună cu tatăl - stolnicul Constantin Cantacuzino - cunosc paroxismul. Cad capete ilustre. Se confiscă integral

averile Cantacuzinilor, le sunt devastate mândrele lor reședințe, se împrăștiie biblioteci unice, se distrug comori de artă și se destramă focare de cultură...

Cei ce nu reușesc să se ascundă și să fugă peste graniță devin niște paria între oamenii care li se ploconeau altădată până la pământ și care, din lașă oportunitate, acum îi ocolesc. Din bogăția de altădată, mama domnitorului se trezește pe drumuri. Antonio Maria Del Chiaro, sculptorul lor de până mai ieri, intervine umanitar pentru a i se da un căuș de faină... Tărâmul pitoresc și tonic al țării care-l adoptase capătă dimensiunile unei imagini de coșmar.

Este impresionant să se constate din paginile cărții lui Del Chiaro că în asemenea vremuri de totală derută, autorul și-a păstrat echilibrul moral. Nu o dată, într-o vreme de cruntă și lașă aliniere umană, iese din neutralitatea și prudența sa profesională pentru a lua partea, chiar de a salva pe cei năpăstuiți pe nedrept. Un rol deosebit l-a avut, după toate probabilitățile după 1716, când dimpreună cu Gheorghe de Trebizonda - bursierul lui Constantin Brâncoveanu în Italia - ajută pe Doamna Maria, văduva lui Brâncoveanu, pe nuroile și fiicele acestuia să reîntre în posesia banilor rămași la Zecca venețiană - singurii care scăpaseră odioasei lăcomii a sultanului de la Istanbul.

Sfârșitul anului 1716 agravează situația. Pe fondul tensionat al evenimentelor interne războiul dintre turci și austrieci afectează prin invaziile inerente teritoriul Țării Românești. Domnitorul Nicolae Mavrocordat este luat prizonier de către armata austriacă și escortat la Sibiu. Del Chiaro își urmează stăpânul la Sibiu, dar în noua situație își dă seama că nu mai poate rămâne. Ajuns la Veneția își redactează cartea despre Valahia în dorința de a-și ține mai vechea făgăduială către prietenii săi, dar și cu nostalgia anilor petrecuți. Veneția se schimbase, nemaioferind cadrul de altădată și nici certitudinea unei existențe sigure. Încearcă reînnoirea vechilor prietenii, își cultivă potențialii protectori. Unul dintre aceștia - prințul Antonio Ferdinando Gonzaga, îl ajută financiar să-și tipărească cartea. Apostolo Zeno, care-l asociase altădată cercului său de intelectuali, pleacă la Viena unde ajunge poet al Curții... Mai apucase să-i laude însă în „*Giornale de letterati d'Italia*”, cartea ieșită în editura și tipografia lui Bartoli... A. Zeno nu era singurul dintre cărturarii de marcă ai cetății de pe lagune care-și părăsise orașul ce-și pierdea pe zi ce trece vechile lui rosturi care-i aduseră pe vremuri faima. Del Chiaro peregrinează la Londra, dar nu-și găsește aici rostul și îndură mizerie într-o dezastruoasă singurătate. Vrea să plece la Viena, dar Apostolo Zeno, care-și găsisese aici un rost îi transmite, printr-un intermediar, că *dacă vrea să moară de foame, să facă această călătorie*³⁶. Se pare că în aceste momente de mare amărăciune nu i-a rămas decât să-și recheme în memorie dimensiunile ospitalității românești cunoscută în anii săi cei plini petrecuți în această țară. Dar acum acolo, nu se mai putea înapoia. Practic nu i se prea cunosc, din această perioadă, opere tipărite. În 1726 prefătează o cărțuie omagială, dedicată fostului său protector, principele Antonio Ferdinando Gonzaga cu ocazia căsătoriei acestuia cu Teodora,

³⁶ C. Boroianu: *Anton Maria Del Chiaro* în „Studia bibliologica”. III. (1969). p. 120-121.

principesa de Darmstadt. Dar peste un an, în 1727, se spulberă și această ultimă nădejde. Protectorul său sfârșește într-un stupid accident. De Del Chiaro nu se mai aude și nu se știe când moare - nemaiinteresând se pare, mai pe nimeni din noua generație.

Adevărata-i viață rămase se pare în urmă. Priviți retrospectiv, cei șase ani petrecuți între 1710-1716 în Țara Românească, i-au circumscris aventura unică, cea mare, a vieții, într-un moment de plenară afirmare a personalității sale.

Istoria delle moderne rivoluzioni della Valahia, cea mai bună lucrare a sa, se constituie ca un izvor documentar de prim rang pentru epoca anilor 1710-1716 din Țara Românească, dar și un document de sensibilitate umană. În cadrul ei, oameni și atitudini, datini și ritualuri, fizionomii spirituale aparte, ctitorii de cultură și răsturnări spectaculoase întrețin o imagine sintetică de care, într-o viitoare istorie a civilizației românești nu se poate face abstracție. Este imaginea unui popor și a unei elite așa cum le-a văzut și – mai mult – le-a iubit pentru marile lor calități, dar și înțeles în limitele și neajunsurile sale, - un străin, un italian cu autentice disponibilități de suflet și cugetare. Mai mult, cartea sa, apărută la Veneția în 1718, devine în posteritate, un reper luminos, de referință, într-o istorie a relațiilor româno-italiene.